

НЕДОЛІКИ СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УКРАЇНИ ТА ВИКЛИКИ ЇЇ

DISADVANTAGES OF THE MODERN SYSTEM PENSION SUPPORT OF UKRAINE AND CHALLENGES TO IT

Статтю присвячено виявленню проблем і недоліків сучасної системи пенсійного забезпечення України й визначенню причин, зумовлюють відповідні проблеми в цій сфері. Автором на підставі проведення системного аналізу наукових джерел і статистичного матеріалу узагальнено проблеми правових засад сучасної системи пенсійного забезпечення України.

Доведено, що однією з найбільш серйозних проблем у досліджуваній сфері є невідповідність розміру пенсій основної частини пенсіонерів європейським соціальним стандартам і неспроможність задовольнити фінансові потреби пенсіонерів. Обґрунтовано, що однією з основних причин незадовільного стану справ у системі пенсійного забезпечення в Україні є те, що за умов демографічної кризи та старіння населення, залишаючись основним видом пенсійного забезпечення, солідарна система більше не спроможна задовольняти фінансові потреби пенсіонерів, оскільки соціальних внесків працюючого населення до Пенсійного фонду України недостатньо для здійснення пенсійних виплат у таких розмірах, які б могли відповідати європейським соціальним стандартам.

Автором узагальнено причини низької ефективності організації сучасної системи пенсійного забезпечення України. Зокрема, обґрунтовано, що основними причинами незадовільної ситуації у сфері пенсійного забезпечення України є демографічна криза, що виражається в старінні населення; за наявності демографічної кризи, залишаючись основним видом пенсійного забезпечення, солідарна система більше не спроможна задовольняти потреби пенсіонерів; недостатнє надходження до Пенсійного фонду України соціальних внесків і, як наслідок, дефіцит бюджету й дотаційність Пенсійного фонду України; неготовність національної правової системи та економіки України до запровадження обов'язкового недержавного накопичувального пенсійного страхування тощо.

Ключові слова: пенсійне забезпечення, організація, управління, правові засади, проблеми та недоліки.

The article is devoted to identifying the problems and shortcomings of the modern pension system of Ukraine and identifying the reasons that contribute to the existence of relevant problems in this area. The author summarizes the problems of the legal basis of the modern pension system of Ukraine on the basis of a systematic analysis of scientific sources and statistical material.

It is proved that one of the most serious problems in the research area is the inconsistency of the size of pensions of the majority of retirees with European social standards and the inability to meet the financial needs of retirees. It is substantiated that one of the main reasons for the unsatisfactory state of affairs in the pension system in Ukraine is that in the conditions of demographic crisis and aging population, remaining the main type of pension, the solidarity system is no longer able to meet the financial needs of retirees. The Pension Fund of Ukraine is not enough to make pension payments in such amounts that could meet European social standards.

The author summarizes the reasons for the low efficiency of the organization of the modern pension system of Ukraine. In particular, it is substantiated that the main reasons for the unsatisfactory situation in the field of pension provision in Ukraine are: the demographic crisis, which is expressed in the aging population; in the presence of a demographic crisis, while remaining the main type of pension provision, the solidarity system is no longer able to meet the needs of pensioners; insufficient receipt of social contributions to the Pension Fund of Ukraine and as a result – budget deficit and subsidies of the Pension Fund of Ukraine; unpreparedness of the national legal system and economy of Ukraine for the introduction of mandatory private funded pension insurance, etc.

Key words: pension provision, organization, management, legal bases, problems and shortcomings.

УДК 351

DOI <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2022.27.4>

Ишук А.М.

здобувач кафедри публічного управління та адміністрування
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла
Коцюбинського

Постановка проблеми. Чинна сьогодні система пенсійного забезпечення в Україні неповною мірою відповідає європейським соціальним стандартам і засадам соціальної справедливості. Причиною цьому є головним чином те, що переважаючою залишається солідарна пенсійна система, яка в сучасних демографічних та економічних умовах не здатна задовольнити матеріальні потреби пенсіонерів. Водночас реформування пенсійної системи відбувається повільно та непослідовно, що зумовлює постійне відкладання на невизначених строк чергового етапу пенсійної реформи.

З метою визначення напрямів удосконалення механізмів публічного управління системою пенсійного забезпечення в Україні в тому числі з урахуванням європейського досвіду в цій сфері необхідно узагальнити систему проблем та недоліків правових засад сучасної системи пенсійного забезпечення України, виявити причини й умови, що сприяють існуванню таких недоліків, що зумовлює актуальність теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо визначення проблем, що постають на шляху здійснення реформування системи пенсійного забезпе-

чення в Україні, досліджували такі науковці, як Я.В. Дробот, Ю.І. Микитюк, А.С. Кавецький, Н.В. Резніченко, Н.В. Саїнчук та ін. Зазначені наукові роботи присвячено визначенню правових, деяких організаційних недоліків системи пенсійного забезпечення України. Водночас огляд наукової літератури засвідчує недостатність комплексних та актуальних наукових досліджень у цій сфері.

Метою дослідження є узагальнення та систематизація проблем і недоліків правових засад сучасної системи пенсійного забезпечення України.

Із цією метою необхідно вирішити такі завдання: провести системний аналіз наукової літератури та статистичних даних, що характеризують сучасний стан системи пенсійного забезпечення в Україні; установити основні проблеми й недоліки відповідної системи; виявити причини й умови, що зумовлюють такі недоліки.

Виклад основного матеріалу. Розпочати дослідження питання щодо виявлення недоліків і проблем сучасної системи пенсійного забезпечення в Україні варто з аналізу недоліків сучасної пенсійної системи України. Указане питання неодноразово ставало предметом наукових досліджень.

Зокрема, деякі науковці виділяють такі основні проблеми пенсійної системи України на сучасному етапі: низький рівень пенсій більшості осіб, що досягли пенсійного віку; незбалансований бюджет Пенсійного фонду. Крім того, учені зауважують, що розмір пенсій для більшості людей залишається досить низьким, засоби, що надходять на їх виплату в масштабі країни, величезні, а їх сума з року в рік зростає з несумісними для економіки можливостями й темпами. Основними факторами незадовільного функціонування пенсійної системи є складна демографічна ситуація та негативні перспективи її розвитку; макроекономічний стан держави (інфляція, безробіття, економічні кризи тощо); значна «тінізація» виплат працівникам [1, с. 53].

Інші науковці до основних проблем системи пенсійного забезпечення в Україні на сучасному етапі його розвитку відносять стрімке погіршення співвідношення між громадянами працездатного й непрацездатного віку, що зумовлюється тим, що в результаті сплеску народжуваності впродовж 60–70-х років і його критичного спаду впродовж 80–90-х років Україна на цьому етапі відноситься до держав із старіючим населенням, а це автоматично призводить до фінансового тягаря на працюючих людей, які повинні сплачувати внески до Пенсійного фонду. За сучасними прогно-

зами, до 2025 року на одного працюючого в нашій державі припадатиме один пенсіонер [2, с. 80].

Демографічна криза в країні вважається однією з головних причин неефективності солідарної системи пенсійного забезпечення на сучасному етапі в Україні.

Як зазначається із цього приводу в урядовому плані реформ «Розвиток людського капіталу», в усіх країнах, у яких переважає солідарна пенсійна система, існує однакова проблема: з часом чисельність пенсіонерів стає більшою від чисельності працюючих людей і для виплати пенсій не вистачає ресурсів або витрати з державного бюджету зростають. Накопичувальна система незалежна від демографії, але піддається фінансовим ризикам, солідарна – навпаки [3].

Я.В. Дробот та Н.В. Резніченко в роботі, присвяченій проблемам і напрямам реформування пенсійної системи в Україні, доходять висновку, що пенсійна система непогано функціонувала, доки кількість працюючих була великою, а пенсіонерів – незначною. Однак у 1980–1990-х роках ситуація в Україні кардинально змінилася: завершився демографічний перехід до сім'ї з 1–2 дітьми; зросли тривалість життя й кількість пенсіонерів; зменшилася чисельність працюючих. І хоча система давала збої, це не завадило її «вдосконаленню» вже в роки незалежності шляхом запровадження спеціальних пенсій для державних службовців, суддів, прокурорів, народних депутатів, митників, журналістів державних ЗМІ та ін. [4, с. 64]. Проте зараз реформування потребує вся сфера пенсійного забезпечення.

Результати демографічних досліджень, проведених в Україні у 2021 році, свідчать, що в Україні триває процес старіння населення: оскільки українці живуть довше, ніж кілька десятиліть тому, у структурі населення старших людей стає дедалі більше. Автори дослідження наголошують, що в 1990 році чисельність українців віком понад 60 років становила 35% населення, проте станом на початок 2020 року вона дорівнює 42%, тобто частка зросла на п'яту частину та продовжує збільшуватися. Але найгірше те, що на початок 2020 року чисельність українців віком до 20 років була майже на 44% менша, ніж 30 років тому [5].

Крім того, варто навести дослідження, проведені із цього приводу Міжнародним валютним фондом (далі – МВФ). Зокрема, за оцінками цієї інституції, демографічне старіння є основним каталізатором збільшення соціальних видатків щодо ВВП. З огляду на глобальний і невідворотний характер процесів старіння,

МВФ зазначає, що зупинити зростання видатків на старість неможливо; у кращому випадку їх вдасться підтримувати на стабільному рівні (щодо ВВП), але це потребує невідкладних та істотних структурних реформ [6, с. 26].

З огляду на вищезазначене, необхідно погодитися з думкою тих науковців, які наголошують на тому, що солідарна система вже фінансово неспроможна забезпечити достатній рівень пенсій, оскільки сумарних відрахувань недостатньо для утримання такого рівня пенсій, а тому необхідно долучити до цієї системи інші, недержавні організації, що дасть змогу забезпечити фінансову стійкість і соціальну справедливість солідарної системи [4, с. 66].

Таким чином, однією з основних причин незадовільного стану справ у системі пенсійного забезпечення в Україні є те, що за умов демографічної кризи та старіння населення, залишаючись основним видом пенсійного забезпечення, солідарна система більше не спроможна задовольняти фінансові потреби пенсіонерів, оскільки соціальних внесків працюючого населення до Пенсійного фонду України недостатньо для здійснення пенсійних виплат у таких розмірах, які б могли відповідати європейським соціальним стандартам. При цьому добровільне недержавне пенсійне забезпечення наразі не набуло достатнього поширення та залишається альтернативою для незначної кількості громадян.

Демографічна криза тісно пов'язана з іншою проблемою, що виникає як наслідок недостатнього надходження до Пенсійного фонду України соціальних внесків, а саме дефіцит бюджету й дотаційність Пенсійного фонду України.

Проводячи аналіз надходжень і видатків бюджету Пенсійного фонду України, І.О. Тарлопов зауважує, що нині суттєвою та невирішеною проблемою пенсійної системи залишається дефіцит бюджету Пенсійного фонду України, що унеможливорює здійснення ефективного та продуктивного керівництва такою установою. На думку науковця, наявність цієї проблеми загрожує фінансовій стабільності найбільш незахищеної частини населення – людей похилого віку, а також призводить до підвищення незадоволеності й зниження продуктивності працездатного населення, що невпевнені у своєму майбутньому, а тому вирішення цієї проблеми має бути пріоритетним для держави, щоб забезпечити її процвітання й розвиток [7, с. 271].

Так, за інформацією, що міститься у Звіті про роботу органів Пенсійного фонду України за 9 місяців 2021 року, станом на 1 жовтня 2021 року на обліку в Пенсійному фонді України

перебувало 10 945,1 тис. пенсіонерів, що на 185,8 тис. осіб менше, ніж на станом на 1 січня 2021 р. При цьому середній розмір пенсії станом на цю ж дату становив 3 915,75 грн, що на 408,24 грн, або 11,6 %, більше, ніж станом на 1 січня 2021 року. Мінімальна пенсія за віком становить 1 854,00 грн на 1 жовтня 2021 року. За даними Державної податкової служби України, станом на початок жовтня 2021 року на обліку органів Пенсійного фонду України перебувало 2 683,5 тис. платників Єдиного соціального внеску (ЄСВ), що на 216,0 тис. платників більше, порівнюючи з показником станом на 1 січня 2021 року [8].

Разом із тим, незважаючи на деяке збільшення кількості зареєстрованих платників ЄСВ та зменшення кількості пенсіонерів, що перебувають на обліку в органах Пенсійного фонду України, спостерігається поступове збільшення розміру як мінімальної пенсії, так і середньої.

Що стосується видатків Пенсійного фонду України за досліджуваний період, то, відповідно до Звіту про роботу органів Пенсійного фонду України, за 9 місяців 2021 року за відповідний період Пенсійним фондом України забезпечено виплати 10,9 млн громадян на загальну суму 378,2 млрд грн. При цьому за 9 місяців 2021 року видатки Пенсійного фонду України становили 386,7 млрд грн, що на 31,4 млрд грн., або на 8,8%, більше порівняно з відповідним періодом 2020 року; за рахунок коштів Державного бюджету України для з виплати одноразової матеріальної допомоги застрахованим особам, які можуть утратити доходи в разі повної заборони сфери їхньої діяльності внаслідок посилення обмежувальних заходів забезпечено виплату допомоги в розмірі 8000 грн 24,0 тис. громадянам за 2020 рік і 337,3 тис. громадянам за 2021 рік на загальну суму 2,9 млрд грн; власні доходи Пенсійного фонду України зросли порівняно з відповідним періодом 2020 року на 40,1 млрд грн або на 19,9%. Фактичні загальні видатки Пенсійного фонду України за 9 місяців 2021 року становили 386,7 млрд грн, що на 31,4 млрд грн., або на 8,8%, більше порівняно з відповідним періодом 2020 року [8].

Ю.Ф. Гудзь і К.Ю. Демчук, досліджуючи проблеми наповнення пенсійного фонду України, основними причинами низьких доходів Пенсійного фонду України називають такі: 1) низькі суми сплаченого ЄСВ; 2) невелику кількість платників ЄСВ, зокрема, низький рівень охоплення пенсійним страхуванням зайнятого населення – за підрахунками науковців, 25% зайнятого населення не сплачує ЄСВ; із близько 26 млн. населення віком від 18 до

60 років страхові внески на постійній основі сплачують близько 10,5 млн, за 1,5 млн осіб сплачує держава; 3) невідображення реальних сум заробітних плат через існування значного рівня тіньової економіки, що призводить до низького рівня офіційної зайнятості, штучного заниження розмірів заробітних плат в офіційній звітності [9, с. 80].

Варто згадати, що з прийняттям Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» від 8 липня 2010 року, який набув чинності з 1 січня 2011 року [10], запроваджено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування як консолідований страховий внесок, збір якого здійснюється до системи загальнообов'язкового державного соціального страхування в обов'язковому порядку й на регулярній основі з метою забезпечення захисту у випадках, передбачених законодавством, прав застрахованих осіб на отримання страхових виплат (послуг) за чинними видами загальнообов'язкового державного соціального страхування.

За задумом авторів Законопроєкту, його прийняття зумовлено необхідністю підвищення ефективності роботи фондів соціального страхування в тому числі шляхом більш раціонального використання коштів, що спрямовуються на утримання їх адміністративного апарату, а саме: зосередження функцій, пов'язаних із формуванням страхових коштів, в одному органі й запровадження єдиної для всіх фондів інформаційної бази [11].

Отже, запровадження ЄСВ мало на меті економії адміністративних витрат на утримання різних соціальних страхових фондів

та уніфікацію таких виплат. Проте, як свідчить порівняльний аналіз показників середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески та яка, відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», враховувалася для обчислення пенсії, і середнього розміру пенсії, з 2011 року співвідношення відповідних показників було непропорційним (див. таблицю 1).

Як свідчить проведений аналіз, у період з 2011 року до 2016 року співвідношення показників середньої заробітної плати (доходу) в Україні та середнього розміру пенсії становило 2 до 1, що є недостатнім для покриття всіх зобов'язань Пенсійного фонду України щодо виплати пенсій. Лише з 2017 року відповідне співвідношення збільшилося до 3 до 1 (див. рис. 1).

Описана вище ситуація зумовлює дефіцит бюджету Пенсійного фонду України та необхідність здійснення асигнувань із Державного бюджету, про що свідчить також Звіт про роботу органів Пенсійного фонду України за 9 місяців 2021 року. Зокрема, за 9 місяців 2021 року з Державного бюджету України виділено асигнувань Пенсійному фонду України на загальну суму 149,1 млрд грн. У бюджеті Пенсійного фонду України на 2021 рік із загальної суми асигнувань із Державного бюджету України на покриття дефіциту коштів Пенсійного фонду України заплановано 21,7 млрд грн [8].

Отже, перевищення запланованого рівня асигнувань у 2021 році становило більше 75%. При цьому співвідношення власних доходів Пенсійного фонду за досліджуваний період (416,5 млрд грн) і розміру асигнувань

Таблиця 1

Порівняльний аналіз показників середньої заробітної плати (доходу) в Україні та середнього розміру пенсії за період 2011–2021 роки

Рік	Показник середньої заробітної плати (доходу) в Україні, з якої сплачено страхові внески	Середній розмір пенсії
2011	2 137,84	1 151,90
2012	2 491,40	1 253,3
2013	2 758,11	1 470,7
2014	2 899,77	1 526,1
2015	3 119,04	1 581,5
2016	3 894,73	1 699,5
2017	5 378,61	1 828,3
2018	6 930,69	2 479,2
2019	8 186,94	2 645,66
2020	9 581,38	3 082,98
2021	11 522,64	3 507,51

Розроблено на підставі джерел [12; 13].

Рис. 1. Порівняльний аналіз показників середньої заробітної плати (доходу) в Україні та середнього розміру пенсії за період 2011–2021 роки

із Державного бюджету (149,1 млрд грн) показує, що більше 35% видатків Пенсійного фонду покриваються саме за рахунок асигнувань із Державного бюджету. Тобто дефіцит бюджету Пенсійного фонду України є ще однією причиною недостатнього рівня пенсійного забезпечення в Україні.

Деякі науковці причину цього вбачають, крім іншого, у тому, що в кризові роки, коли зростає безробіття, процвітає «тіньова» економіка, Пенсійний фонд підтримує виплату пенсій на поточному рівні (індексує), що створює дефіцит, який фінансувався з Державного бюджету, ураховуючи, що такий дефіцит протягом років виникав і становив у середньому 4% від Державного бюджету [14, с. 37].

Проте станом на 2021 рік такий дефіцит зріс до 35%, що є значним показником і сигналом до рішучих дій у напрямі реформування пенсійної системи.

Т.А. Калита зазначає, що для Державного бюджету України, і без того переобтяженого соціальними зобов'язаннями, забезпечення встановленого рівня пенсійних виплат стало серйозним випробуванням і, безумовно, однією з причин його дефіциту. Уже сьогодні бюджет щорічно надає дотації Пенсійному фонду в середньому на 40 млрд грн для виплати пенсій спеціальним пенсіонерам – колишнім суддям, прокурорам і депутатам. У майбутньому ці цифри будуть лише зростати, а тому значний дефіцит Пенсійного фонду зберігається й у тому числі через невіддатність проведеної реформи [15, с. 102].

Деякі науковці вважають, що однією з причин незадовільного стану у сфері пенсійного забезпечення України є те, що державне управління наявною розподільчою системою постало перед значними викликами сьогодення. Значна частина цих викликів зумовлена дотичними до пенсійної сфери факторами,

а саме: тимчасовою окупацією територій, збройним конфліктом у зоні об'єднаних сил, хиткою банківською системою, високими процентними ставками та інфляцією. Однак, як вважають науковці, базовою причиною виникнення наявних проблем є організаційні та функціональні принципи побудови пенсійної системи, а саме механізм фінансування, який є розподільчим [15, с. 29].

Не вдаючись до детального економічного аналізу недоліків розподільчого фінансування пенсійної системи, необхідно зазначити, що всі перелічені науковцями фактори певним чином стоять на заваді впровадженню наступного етапу пенсійної реформи, а саме запровадженню обов'язкового недержавного накопичувального пенсійного страхування.

Висновки. Отже, основними проблемами й недоліками сучасної системи пенсійного забезпечення України є такі: 1) невідповідність розміру пенсій основної частини пенсіонерів європейським соціальним стандартам і неспроможність задовольнити фінансові потреби пенсіонерів; 2) наявність значної кількості пенсіонерів пільгових категорій або з особливими умовами призначення пенсійного забезпечення; 3) переважання солідарної системи пенсійного забезпечення та незначний рівень поширеності добровільного недержавного пенсійного забезпечення; низький рівень довіри населення недержавним пенсійним фондам.

Причинами низької ефективності організації сучасної системи пенсійного забезпечення України є такі: 1) демографічна криза, що виражається в старінні населення; за наявності демографічної кризи, залишаючись основним видом пенсійного забезпечення, солідарна система більше не спроможна задовольняти потреби пенсіонерів; 2) недостатнього надходження до Пенсійного фонду України соціальних внесків і, як наслідок,

дефіцит бюджету й дотаційність Пенсійного фонду України; 3) неготовність національної правової системи та економіки України до запровадження обов'язкового недержавного накопичувального пенсійного страхування, у зв'язку з: а) відсутністю надійного регулятора у сфері функціонування недержавних пенсійних фондів; б) невизначеністю питання регулювання ризиків і гарантій збереження пенсійних вкладів у недержавних пенсійних фондах у разі банкрутства відповідного фонду.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Микитюк Ю.І., Кавецький А.С. Проблеми системи пенсійного забезпечення в Україні. *Український журнал прикладної економіки*. 2021. Т. 6. № 1. С. 51–57.
2. Саїнчук Н.В. Стан та перспективи розвитку системи пенсійного забезпечення в Україні. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2014. Вип. 681. С. 79–84.
3. Гідне пенсійне забезпечення: Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/rozvitok-lyudskogo-kapitalu/pensijna-reforma>.
4. Дробот Я.В., Резніченко Н.В. Проблеми та напрямки реформування пенсійної системи в Україні. *Фінансовий простір*. 2016. № 1 (21). С. 63–66.
5. Шавалюк Л. Справа не лише в пенсійній системі. Чому бідують українські пенсіонери? *Економічна правда*. 2021. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/08/4/676564/>.
6. Єлісєєва Л.В., Примачук Н.С. Пенсійна система України: виклики та перспективи. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 23. № 1. С. 23–27.
7. Тарлопов І.О. Аналіз діяльності Головного управління Пенсійного фонду України в Дніпропетровській області. *Бізнес Інформ*. 2019. № 9. С. 264–271.
8. Звіт про роботу органів Пенсійного фонду України за 9 місяців 2021 року. URL: <https://www.pfu.gov.ua/2149219-zvit-pro-robotu-organiv-pensijnogo-fondu-ukrayiny-za-9-misyatsiv-2021-roku/>.
9. Гудзь Ю.Ф., Демчук К.Ю. Проблеми наповнення Пенсійного фонду України та необхідність подальшого реформування системи. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2018. Вип. 22. Ч. 1. С. 78–82.
10. Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України від 08.07.2010 № 2464-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2464-17#Text>.
11. Пояснювальна записка до Проекту Закону України «Про збір та облік єдиного соціального внеску» від 15.06.2010 реєстр. № 6525. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=6525&skl=7.
12. Дані про розмір середньої заробітної плати для обчислення пенсії: статистика. *Офіційний вебсайт Пенсійного фонду України*. URL : <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/pokazniki-serednoyi-zarobitnoyi-plat/arhiv-zapitannya-vidpovidiperemishhenim-pokazniki-serednoyi-zarobitnoyi-plat/>.
13. Дані про середній розмір пенсійної виплати: статистика. *Офіційний вебсайт Пенсійного фонду України*. URL: <https://www.pfu.gov.ua/statystyka/dani-pro-serednij-rozmir-pensijnoyi-vyplaty/>.
14. Загорєєва О.Ю. Проблеми та напрямки реформування пенсійної системи України. *Молодий вчений*. 2017. № 1.1 (41.1). С. 36–40.
15. Калита Т.А. Проблеми розвитку пенсійної системи в Україні та шляхи їх розв'язання. *Науковий вісник Національного університету ДПС України. Серія «Економіка, право»*. 2014. № 1 (64). С. 100–105.
16. Жайворонок І.Р. Державне регулювання системи пенсійного забезпечення : дис. ... канд. екон. наук. Львів, 2021. 234 с.